

Maade i Tidens Løb bleven forvandlede til Korskirker, om end Omdannelsen vistnok kun undtagelsesvis er sket planmæssigt og med velberaad Hu, saaledes som ved Karlebo Kirke i Nord-sjælland. Sjældnere er det derimod at træffe Kapellerne samlede paa een Side og direkte inddragne i Kirkerummet, der derved bliver to- eller treskibet. Et typisk Eksempel herpaa er Mern ved Præstø, hvis Klosterkirke sikkert har været Forbilledet; af andre kan nævnes Broby ved Sorø. De mange selvstændige Spidsgavle giver disse Kirker et overordentligt male-risk Udseende, men naturligvis har denne Udvidelsesmaade praktisk set mindre heldige Sider.

Selv om en Udvidelse mod Vest sikkert i de fleste Tilfælde vil strande paa Hensynet til de middelalderlige Taarne, der jo absolut bør bevares, er der altsaa Muligheder nok tilbage. Hvilken man vil vælge, er selvfølgelig afhængig af de individuelle Forhold. Hensynet til den gamle Kirkes Architektur, Kirkens Plads paa Kirkegaarden og dennes Grave, Terrænets Karakter og Form, samt sidst men ikke mindst de Krav, der stilles til øget Plads, alt dette er Faktorer, der gør det umuligt at fastslaa nogen bestemt Udvidelsestype som den eneste salig-gørende. Da Sydsiderne paa vore Landsbykirker jo i Reglen er fælt moderniserede og ødelagte, medens Nordsiden langt oftere har bevaret sit gamle Præg, vil en Udvidelse med en Kapelrække mod Syd rent arkæologisk set vel nok i Almindelighed være den heldigste Løsning, ligesom den vistnok vil give det smukkeste Helhedsbillede. Men ogsaa her kan der naturligvis være Undtagelser.

ANMELDELSER.

STUDIER OVER DANMARKS OLDTIDSBEBYGGELSE.

Af H. V. CLAUSEN.

Magister H. V. Clausen gør i sine »Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse« et storstilet Forsøg paa ved Hjælp af Stednavnene at kaste Lys over vort Lands og tilgrænsende Landes Bebyggelse i Folkevandringstiden. Hans Emne er stort og van-

skeligt, han er sig bevidst, at han paa mange Punkter kun kan sætte en Drøftelse i Gang ved at udkaste sine Theorier. »Forfatteren er,« som han selv skriver, »slet ikke sproglig uddannet. Det navn, han ønsker at kaldes med, er topograf. Han tiltroer sig en vis ævne til at se i naturen og på kort og stiller i beskedenhed denne ævne til sprogmandenes og historikernes tjeneste.« Det er med Taknemmelighed, man maa modtage denne Tjeneste, thi Stednavnegranskningen maa, om den skal naa de store Maal, der endnu tegner sig fjærnt og utydeligt for den, tage en Mængde Videnskaber i sin Tjeneste, der alle mødes paa den interessante Plet, hvor der spørges: hvorledes saa Danmark, dets geologiske Form og dets Plante- og Dyreliv ud, da Menneskene først begyndte at benævne de enkelte Dele af dets Jordbund, hvorledes har de to Parter, Menneskene og Jorden, virket paa hinanden i Tidernes Løb og under de skiftende Kulturformer, og hvilke Minder ligger der i de Navne, som er opstaaet under dette Sammenspil?

For at udføre sit Arbejde har Forfatteren først skabt sig et nyt Danmarkskort, hvor der med Farver og Mærker er angivet, hvor de *ældgamle* Bebyggelser har ligget, hvilke Strækninger der er taget ind til Bebyggelse og Dyrkning i *Oldtidens Slutning*, og endelig hvilke Omraader der endnu et Stykke ind i *Middelalderen* har ligget hen som store sammenhængende Skovstrækninger. Paa dette ny pragtfulde Danmarkskort ser man da, hvorledes Landet henimod Oldtidens Slutning var delt i befolkede aabne Bygder og i tætte mennesketomme Skove. Og endelig faar man gennem forskellige Tegn for de forskellige ældgamle Navnetyper et klart Billede af hver enkelt Navnetypes Udbredelse i Landets forskellige Egne. Naturligvis kan den nævnte Inddeling i gammeldyrket Land, Torpland og Skovland, kun være skematisk og omtrentlig. Men den er overmaade interessant, og den er vel egnet til at bygge ret sikre Resultater op paa, selv om man ikke netop altid vilde naa til de selv samme Resultater som H. V. Clausen. Fremgangsmaaden indeholder Fejl, som Forfatteren sikkert selv er klar over: naar saaledes den store Aamose paa begge Sider af Halleby Aa er betegnet med den *grønne* Skov-Farve, har Hr. Clausen naturligvis ikke dermed villet paastaa, at Mosen i gammel Tid var Skov; lige saa lidt som det vel har været hans Mening ved Spørgsmaalet om Vendsyssels østlige Flader at gaa imod Sophus Müller, der i sine »Vendsyssel-Studier« antager dem for Hede-strækninger i Oldtiden, medens Clausen ogsaa kolorerer dem grønt, som om der havde været Skov.

Efter at have delt Landet i Bygder gaar Forf. dem meget omhyggeligt igennem, Landsdel for Landsdel, idet han særlig fæster sin Opmærksomhed ved Landsbyerne paa -lev og -løse. Naar Resultatet gøres op for Sjællands Vedkommende, finder Forf., at Byerne paa -inge ligger forholdsvis nær ved Kysten. Byerne paa -lev holder sig mere til Sjællands Indland. Byerne paa -løse ligger paa en saadan Maade, at de enten maa være yngre end -lev-Byerne, eller er udsondrede fra disse. Lev-Byerne er opkommet i en Tid, da Agerbruget blev fastere, end det havde været i den Tid, da Byerne paa -inge anlagdes. Denne Ændring stod i Forbindelse med, at Høvdingerne krævede Agerjord for sig til Særeje.

I Skaane er -inge en Endelse, der særlig findes i det indre, mens -lev er en Endelse, der ordner sig i Rækker fra Havnesteder ved Kysten ind i det indre. H. V. Clausen drager heraf den Slutning, at -lev-Byerne i Skaane er fremkommet ved en Erobring, der er udgaaet fra Sjælland. Ogsaa Navnene paa -løse synes i Skaane at høre dette Erobrerfolk til.

Fra Skaane gaar Forfatteren til Fyn og »Resultatet af gennemgangen af de ældre stednavne på Fyn bliver netop det, der anedes ved Skåne, og der er givet yderligere støtte for hypotesen om en bevægelse, der til en vis tid er udgaaet fra Sælland.« —

Jyllands Egne gennemgaas derefter, og Hovedresultatet bliver som ved Fyn og Skaane: Mens der endnu kun var de gamle -inge-Navne som Repræsentanter for Ætterne eller Smaastammerne kom -lev-Folket indvandrende; først tog de Midtjyllands østligste Egne, hvor der er mange Navne paa -lev og faa paa -sted. Senere koloniseredes Vendsyssel, Ty, Sydslesvig og Mellemslesvig, hvor der er faa Byer paa -lev og mange paa -sted. Senest og tyndest ebbede Bevægelsen ud i Vestjylland mellem Limfjorden og Varde Aa, hvor der næsten ingen Byer paa -lev findes, og kun ganske faa paa -sted.

Som man ser, er en bestemt Tanke, en fast udformet Opfattelse fulgt ved Bedømmelsen af de forskellige Navnetypers Beliggenhed i Forhold til hinanden. — Tit er lagttagelserne skarpsindige og sikre, stundom synes man vel, at Formaålet er fulgt med lovlig ubøjelig Konsekvens, saa Forf. med et kraftigt Sæt springer over Hindringer, som andre vilde falde i Tanker ved; altid er dog baade Tankerne og Fremstillingen æggende, og man følger Forfatteren med Spænding paa hans forvovne Veje. — Hvis man stiller sig tvivlende over for Forfatterens hele Grundlag: Erobring og Udvandring fra Sjælland under Ledelse af en krigersk Høvdingestand som Benraden i vort Lands

Stednavnegivning, — ja saa maatte man snarest angribe ham ud fra de store Grupper af jydsk Stednavne paa *-um*. Clausen vil gøre denne Endelse meget ung, ligesom han jo paa Sjælland satte Endelsen *-løse* ned til en senere Tid end almindelig antaget. —

Et helt andet Billede af Landets Bebyggelse, end det Clausen fremstiller, vilde tegne sig for en, hvis man antog, at Byanlæggene paa *-inge*, *-løse* og *-um*, maaske i Forbindelse med dem paa *-ten* (tun) og *-en* (vin) hørte hjemme i samme ældgamle Periode, og at de paa *-lev* og *-sted* hovedsagelig skyldes en senere, nærmest social Udvikling. Vi vilde da ikke faa Brug for nogen Erobring og Udvandring fra een Del af Danmark til de andre. Vi vilde da faa en Udviklingslinje i vore Stednavne, der nærmest forudsatte, at den samme Stamme havde fortsat sit Liv i Bygden Slægtled efter Slægtled, uden at forstyrres syndeligt af Stammer fra andre Dele af Landet eller i hvert Fald uden at lade sig stærkt paavirke i sin Navngivning af de Kampe og Flytninger, der vel nok har fundet Sted. — Alt dette er imidlertid et saa stort Spørgsmaal, at det ikke lader sig drøfte paa dette Sted. —

Lad os hellere følge H. V. Clausen viderè paa hans dristige Vikingefærd. Fra Jylland lægger han Vejen over Halland til Vestergötland, stadig følgende sine Yndlingsendelser *-lev* og *-løse* paa Sporet. Og langs Smaalands Kyst naar han over Øland op i Østergötland. Han lader sine *-lev*- og *-løse*-Krigere medføre en ny Gudsdyrkelse til disse Egne, en Gudsdyrkelse, som de har medbragt hjemme fra Sjælland, og som navnlig er knyttet til Gudenavnene Njord og Ull. — Forfatteren hævder, at Navnene paa *-lev* og *-løse* er uadskilleligt knyttet til hinanden. Rigtignok er der des færre *-lev*, jo længere man kommer mod Nord; men disse ligger dog altid saaledes, at det kan ses, at en Række paa *-løse* har til Udgangspunkt, til Ophav i alt Fald et enkelt *-lev*. Derimod har *-lev* og *-løse* intet Afhængighedsforhold til *-inge*; de kan skære tværs igennem *-inge*-Bygder, men breder sig ikke ud til Siden med disse. »At deres (*-lev* og *-løses*) rækker kan følges op med visse elve og ikke med andre, der løber i samme retning, viser, at deres udbredelsesmåde er historisk, på grundlag af begivenheder, ikke kulturel-topografisk.«

Efter at have fulgt Navnetyperne geografisk, gennemgaar Forf. hver enkelt Endelse og den derved bestemte Navnetype i Almindelighed og sammenfatter, hvad der kan siges om den med Hensyn til Alder, Udbredelse i Forhold til de andre osv. Ved Omtalen af Navnene paa *-løse*, fremsætter Clausen den Tanke, »at vedkommende *-løse* har fået navn efter det totem,

som kolonisten eller kolonisterne, høvdingen, hans æt eller vist rettere hans følge følte sig værnede af, nedstammede fra, eller de amuletter i form af våben, eller kostbarheder, som ligeledes en enkelt mand eller en æt, et følge, tillagde mystisk værd«. — Her er dog et af de Punkter, hvor en Sprogmand maa være tilbøjelig til at stille sig noget forbeholden overfor Hr. Clausens Forsøg paa en Tolkning af de enkelte Navne. — Høvdingerne har efter H. V. C. boet i -lev-Byerne, — hans Undergivne, hans Huskarle har haft Ophold i -løse-Byerne. Om de to sjællandske -løse-Bygder (i Merløse Herred ved Holbæk, og i Nordsjælland) hedder det: »Disse kan bedst opfattes som anlæg af herskeren på Sælland, der har ønsket gennem en grundlæggelse af denne art at have sin hird, den del af den, som ikke hver dag gjorde tjeneste om ham, nærmere samlet, lettere at mønstre og opbyde«.

Endelsen *-um* volder Forf. en Del Bekymring. Han søger at godtgøre, at *-um* ikke kan være oprindeligt *-heim*; »Jeg håber,« siger han, »ved den foregående topografiske påvisning at kunne støtte Steenstrups kamp for at hævde endelsen som en dativ flertal. — — — Er det kun en dativ flertalsform, behøver jeg under min syslen med de ældgamle navne -lev og -løse intet hensyn at tage til denne nyere endelse. Som betegnelse for et naturforhold kan den være meget ældre, men de tider, der gav deres boliger ætnavne på -inge, høvdingenavne på -lev, mærkenavne på -løse, bondenavne på -sted og gude- navne på -høj og -vi, vilde ikke bruge en naturlokalitet til navn på dem.« — Overfor denne Paastand maa det dog være berettiget at spørge »hvorfor?« En Bøjningsendelse, der har eksisteret i Sproget fra de ældste Tider, og som blandt andre Funktioner netop har den at betegne *paa* det eller det Sted, maa jo føjet til Ord, der betegner en Naturejendommelighed, kunne dukke op som Stedsbetegnelse i et hvilket som helst sproghistorisk Tidsrum, saa længe den i det hele taget eksisterer i Sproget. Og netop det, at det er Dativ *Flertal* det drejer sig om, kunde tyde paa, at denne Navnetype gaar meget langt tilbage, nemlig til en Tid, da Grundene, Markstykkerne, de foreløbige Byggepladser toges i Fællesskab af en hel Flok, hvis Ejendomsstykker nævnt under eet derfor ganske naturligt blev sat i Flertal. Efter denne Opfattelse skulde da *Bjerrum* betyde: Bjærgstykkerne, Bjærgbopladserne, *Dalum*: Dalbopladserne o. s. v. Det er akkurat, som naar man ned til vore Dage har bevaret et vist Fællesskab om en Strækning, t. E. en Engstrækning, saa kalder man det *Maderne*, *Engene*, *Kjærene* (Storemader,

Langenge, Strandkjærene), medens man bruger de samme Ord i Enkelttal, hvis der kun er een Ejerman til Strækningen. — Den i og for sig højst interessante Fremdragelse af de sønderjydske Marknavne paa *-um* hjælper derfor heller ikke Forfatteren noget med Hensyn til at trykke By-Navnene paa *-um* ned til en sen Tid. Forudsat at *-um* ikke kommer af *-heim*, og med Indrømmelse af, at *-um* i mangfoldige Tilfælde bruges til Dannelse af Marknavn, saa er der dog alligevel en stor Sandsynlighed for, at Bynavnene paa *-um* hører til vort Lands allerældste i Lighed med dem paa *-inge* og *-løse*, — og H. V. Clausen, mener jeg, har selv ved sine fortrinlige Kort givet Grundlaget for Beviset. Man lægge blot Mærke til, hvorledes i Jylland *-um*-Navnene behersker de Egne, hvor *-inge* slet ikke findes eller er sjældent. Vekslende Egn har vekslende Sæd og Betegnelsesmaade. Men som jeg før har sagt, jeg kan her ikke komme nøjere ind paa en positiv Bevisførelse.

Sine fantasifuldeste Formodninger opstiller H. V. Clausen i sidste Afsnit af Bogen, der hedder »Guder, Konger og Stednavne«. Ogsaa i dette Afsnit er der en Række gode topografiske Iagttagelser; men her finder man dog tiest som Sprogmand Lejlighed til at beklage, at Forfatterens Respekt for Lydlove synes overmaade ringe. Jeg skal nævne nogle faa Eksempler. *Ulviq* i Undløse Sogn forekommer i de middelalderlige Kilder stadig med *q* (det synes snarest = *Ulvege*); ikke des mindre gør Clausen det til Guden *Ulls Vi*. *Undløse* sættes i Forbindelse med oldisl. *ondurr*, Ski, Dansk: *Andre* = Slidestykker paa Vuggegænger og Slædemeder. Middelalderens *Utterthæ* (Nutidens Udlejre) gøres til det sagnberømte *Lejre*, til Trods for at baade Middelalderens Skrivemaader og Nutidens *Udtale* (der er i Overensstemmelse med Middelalderens Form, mens Nutidens Skrivemaade er en Forvanskning) bestemt vidner derimod. — Middelalderens *Jurlunda* (hereth), *Jurlund* (hæreth), Nutidens *Jørlunde* (Hjørunde) sættes i Forbindelse med *Nerthus* og *Njord*. — *Sengeløse* sættes i Forbindelse med det oldn. *seggr*: »Seggeløse kan vel nok være blevet til Sengeløse, selv om lydovergangen ikke er helt regelmæssig«.

Der skal imidlertid ikke gaas strengt i Rette med Forfatteren paa Grund af hans Afhandlings Ufuldkommenhed i sprogvidenskabelig Henseende. Meget mere er der Grund til at yde ham Paaskønnelse for hans dristige og fantasifulde Gennemførelse af en stor Plan til Opreddingen af vore gamle Stednavne i Forhold til Landets Bebyggelse. Han er en af de kække og udholdende Pionerer, der vel stundom farer vild af Vejen, men som gør et

saa stort Rydningsarbejde og drager nye Kræfter til at arbejde i hans Spor eller ad andre Baner, saa det kun er at ønske, at han vil fortsætte sine Studier, der fremtræder saa storstiledede i deres Plan, saa stemningsrige i deres Form.

Henrik Ussing.

BIBLIOGRAFISK LITTERATUR.

B. Erichsen og Alfr. Krarup: Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912. (I Tilslutning til Bibliotheca Danica.) 3. Bd.: Personalthistorie. Kbh. 1917. (I Kommission hos G. E. C. Gad.)

Svend Dahl og Th. Døssing: Dansk Tidsskrift-Index. Systematisk Fortegnelse over Indholdet af 165 (180) danske Tidsskrifter. 1.-2. Aarg. 1915—1916. Kbh. 1916—17. (J. L. Lybeckers Forlag.)

Skønt den danske historiske Litteratur ikke hører til de uoverskueligste, trænger man dog ofte til Vejledning for at finde sig til Rette deri. Den ældre Litteratur er undertiden vanskelig tilgængelig, og den nyere, især den lokalhistoriske Litteratur, antager et stedse voksende Omfang. Ønsker f. Eks. en Historieforsker at forvise sig om, at et Fund han mener at have gjort, ikke er kendt og omtalt før, eller en Historieskriver, der bygger paa de allerede indvundne Resultater, at gøre sig bekendt med de tidligere Fremstillinger, eller blot en historisk interesseret at læse om et bestemt Emne, staar de ofte raadvillede over for Problemet, hvorledes de skal orientere sig i den foreliggende trykte Litteratur. Her er det, den historiske Bibliografi træder hjælpende til.

Det bibliografiske Hovedværk, Bibliotheca Danica, gaar imidlertid kun til 1830; for at bøde paa Savnet af et tilsvarende Værk for den senere Tids Vedkommende har Bibliotekarerne B. Erichsen og Alfr. Krarup nu udarbejdet en Fortsættelse af de Afsnit i Bibliotheca Danica, der omfatter Danmarks Historie. Men medens Bibliotheca Danica kun anfører Titler paa selvstændige Bøger og Pièces, medtages i Erichsen og Krarups Bibliografi ogsaa Afhandlinger i Tidsskrifter og Samlingsværker, hvorimod Avisartikler paa Grund af Materialets Uoverkommelighed har maattet udelades; ligeledes er Bidrag fra Skolebøger og lignende ganske populære Værker ikke medtaget.

Til Danmark henregnes foruden det nuværende Rige de skaanske Provinser, Hertugdømmerne og Norge i den Udstrækning, som deres Forbindelse med det danske Rige kræver. Begrebet Historie tages i videste Forstand; de to første Bind, der